

Фока М. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОШУКИ Г. ГЕССЕ КРІЗЬ ПРИЗМУ СХІДНИХ І ЗАХІДНИХ УЧЕНЬ

Анотація. У статті досліджуються духовно-естетичні пошуки Г. Гессе крізь призму східних і західних учень. Автор аналізує витоки й причини зацікавлення письменником східною культурою, особливо індо-китайськими духовними концепціями світобудови, і західними здобутками, зокрема теоріями психоаналізу К. Юнга та З. Фрейда. Знання східних і західних кодів допомагає глибше зрозуміти як філософію життя Г. Гессе, так і його творчість.

Ключові слова: Схід, Захід, Г. Гессе, духовно-естетичний пошук, самопізнання, внутрішнє «Я», навколишній світ, психоаналіз.

Постановка проблеми. Одними з провідних мотивів творчості Г. Гессе є сходження до себе, самопізнання й пошуки гармонії зі світом. Так, наприклад, у романах «Деміан», «Сіддхартга», «Степовий вовк» або «Гра в бісер» головний герой поступово відкриває своє справжнє «Я», і цей шлях насамперед пов'язаний зі східними та західними ученнями, філософією й культурними кодами. Основним ключем до повного осягнення й точної інтерпретації східного та західного наповнення творів письменника, у якому постає істинне, є звернення до духовно-естетичних пошуків Г. Гессе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи твори письменника, дослідники відкривають східні або / та західні коди (С. Аверинцев, Я. Акопян, А. Березіна, Н. Білоцерківець, Є. Завадська, О. Золотухіна, Є. Малиніна, І. Мегела, М.М. Khat-tab, С. Marger-Tising, L.W. Tusken та ін.). У свою чергу, систематизації й узагальненню потребує питання духовно-естетичних пошуків Г. Гессе, що дає можливість глибше зрозуміти східне й західне наповнення творів, точніше відкрити істинне для письменника, що часто полягає в складному симбіозі між східним і західним світоглядом.

Метою статті є вивчення духовно-естетичні пошуків Г. Гессе крізь призму східних і західних учень.

Вклад основного матеріалу. Прагнення отримати відповіді на головні життєві питання та відшукати своє справжнє «Я» шляхом самопізнання спрямувало письменника звернутися до східної спадщини, що зумовлювалося не лише активним зацікавленням західного світу кінця XIX – початку XX ст. східним мистецтвом, а й мало витоки з дитинства Г. Гессе.

У своїх спогадах письменник неодноразово підкреслював особливе місце східної культури в його сім'ї та відзначав східну, насамперед індійську атмосферу, що панувала в родині. Так, Г. Гундерт, дід Г. Гессе, був відомим індологом і мовознавцем, автором перекладу Біблії мовою малайялам, упорядником граматики малайялам і малайялам-англійського словника, добре розмовляв санскритом. Як місіонер, Г. Гундерт тривалий час жив в Індії, де й народилася мати письменника М. Гундерт,

що знала три індійські мови. Й. Гессе, батько письменника, також кілька років працював у країнах Південної Азії. Бібліотека діда була наповнена сходознавчими книгами, як індійськими, так і китайськими. Наприклад, в автобіографічному оповіданні «Дитинство чарівника» письменник зазначив: «Не тільки одні батьки разом з учителями виховували мене, у цьому брали участь також інші, більш високі, більш приховані, більш таємничі сили, у числі яких був, між іншим, бог Пан, що стояв за склом у шафі мого дідуся, прийнявши обличчя маленького індійського божка, який танцює. До цього боже-ства приєдналися інші, і вони взяли на себе піклування про мої дитячі роки; ще задовго до того, як я навчився читати й писати, вони до такої міри переповнили моє ество первозданими образами та думками країни Сходу, що пізніше я переживав кожну зустріч з індійськими і китайськими мудрецами як побачення зі знайомцями, повернення до рідного дому» [2]. Безумовно, ці дитячі враження стали міцними підвалинами для вивчення східної філософії, культури та релігії в майбутньому.

Повернення Г. Гессе до культури Сходу інтенсифікувалося в добу, відому як *fin de siècle*, тобто було посилене культурними процесами в Європі й у Німеччині зокрема. Йдеться про активне зацікавлення митців (зокрема Й.-Г. Гердера, Г.В.Ф. Гегеля, Й.В. Гете, Ф. Ніцше, Т. Манна та ін.) східною філософією та релігією в кризовий момент розвитку культури з метою переосмислення її головних естетичних положень і відродження морального духу людини. «Туга Європи за духовною культурою Стародавнього Сходу очевидна», – констатує Г. Гессе й пояснює: «Висловлюючись психологічно, Європа починає страждати деякими симптомами занепаду. Її духовна культура, доведена до межі однобічності (що найяскравіше проступає, наприклад, у науковій спеціалізації), потребує корегування, освіження з протилежного полюса. Загальна туга виражається не тільки в прагненні до нової етики або нового способу мислення, а й до тих духовних функцій культури, які не виконують наша інтелектуалістична духовність» [3, с. 90].

Вивчення філософських праць А. Шопенгауера, читання Бгавадгіти в німецькому перекладі, спілкування з Г. Грезером, філософом, художником і поетом, який захоплювався Сходом, і з Р. Вільгельмом, перекладачем східної літератури, досить тривала подорож (вересень – грудень 1911 р.) до Цейлону (Шрі-Ланка), Малайзії, Суматри, враження від якої докладно описані в нарисах «3 Індії», що вийшли окремим виданням 1913 р., і т. д. – ось лише частковий перелік тих факторів, які сприяли поглибленому вивченню й передусім переосмисленню східної культури Г. Гессе.

Головне, що спонукало письменника звернутися до індо-китайських концепцій світобудови, – це прагнення знайти

себе, досягти органічного співіснування свого внутрішнього «Я» з навколишнім світом. Стрижневими стали поняття *Дао* (шлях, абсолютна істина), тобто сутність усіх явищ, шлях до його пізнання, концепцію якого можна пояснити так: усе рухається, усе змінюється й усе переходить у свою протилежність; полярні *інь* і *ян*, є первинними силами, якими пройняте все сутнісне, на взаємодії яких виникає світова єдність; *Атман* (особистість, власне «Я», душа) і *Брагман* (світовий Дух), злиття яких призводить до цілісності, тощо.

По суті, світобачення Г. Гессе формувала нетипова взаємодія індійських духовних течій і китайських уявлень про життя. У ґрунтовному есе «Бібліотека всесвітньої літератури» (1927) письменник пояснив це так: «Ось уже кілька десятиліть від цих китайських книг (*ідеться про твори Лао-цзи, Чжуан-цзи, Мен-цзи та ін.* – М. Ф.) отримуємо незабутнє, щораз більше задоволення <...>. У них міститься понад міру все те, чого не вистачає індусам: близькість до життя, гармонія благородної, відкритої найвищим моральним вимогам духовності з мінливістю й чарівністю чуттєвого, буденного, широкий діапазон між високою одухотвореністю та простим життям собі на втіху. Якщо Індія досягла вершин духу й почуття шляхом аскези та чернечої відчуженості від життя, то Стародавній Китай досяг не менших чудес за рахунок культу духовності, для якої природа і дух, релігія та буденне життя – протилежності, що не ворожі, а дружні, і кожній з них віддається належне. Якщо індійська аскетична мудрість за радикальністю своїх вимог мала юнацько-пуританський характер, то мудрість Китаю була мудрістю досвідченої, розумної, не позбавленої гумору людини, досвід котрої не розчаровує, а розум не розбещує» [3, с. 114].

Східні мотиви, більш виразно чи ледь помітно, присутні майже в усіх значних творах Г. Гессе: «Деміан» (1919), «Сіддгартга» (1922), «Степовий вовк» (1927), «Нарцис та Гольдмунд» (1930), «Паломництво до Країни Сходу» (1932), «Гра в бісер» (1943), останній із яких був відзначений Нобелівською премією з літератури (1946).

Окрім того, письменник був переконаний, що звернення до східного вчення докорінно не змінить філософію Заходу, а тільки дасть поштовх до нового її прочитання. У цьому криється важлива ідея: Захід – це не Схід і ніколи ним не стане. Західне не розчиниться в східному, проте крізь призму східного можна прийти до пізнання суто західного. Цих висновків доходимо, розглянувши підходи письменника до медитації, висловлені в статті «Промови Будди» (1921): «Європа ніколи не стане царством буддизму» [3, с. 91]; «Якщо ми, жителі Заходу, хоча б трохи навчимося медитації, то результати її у нас будуть зовсім іншими, ніж в індійців. Вона стане для нас не опіумом, а засобом поглибленого самопізнання, що було першою й найсвятішою вимогою для учнів давньогрецьких мудреців» [3, с. 91]

Твори Г. Гессе позначені також і суто західними тенденціями та характеристиками, адже «західну» суть свого «Я» він не лише не заперечував, як дає пересвідчитися шойно наведена цитата, а й визнавав її домінантною. У згаданому раніше оповіданні «Дитинство чарівника» письменник пише: «І все ж я – європеєць, та ще й народжений під активним знаком Стрільця, я все життя справно практикував західні чесноти – нетерплячість, прагнення, невгамовну допитливість» [2]. Власне, ці чесноти сприяли неперервному процесу самопізнання, саме вони підштовхнули Г. Гессе до психоаналізу З. Фрейда, що він ґрунтовно вивчав приблиз-

но між 1914 і 1920 рр., та аналітичної психології К.Г. Юнга, занурення в яку розпочалося з 1916 р.

У теоріях відомих психоаналітиків Г. Гессе прагнув відшукати глибоке розуміння людської природи, і зрештою знання про свідоме та підсвідоме дало письменникові всебічне уявлення про неї. Очевидно, поглибити це розуміння могли психотерапевтичні сеанси в лікаря-психіатра, учня й послідовника К.Г. Юнга, Й.Б. Ланга й особисте спілкування з К.Г. Юнгом і З. Фрейдом. Адже, на глибоке переконання Г. Гессе, глибини психоаналізу відкриються тільки тому, «хто ґрунтовно й серйозно випробував на самому собі душевний аналіз, для кого аналіз не справа інтелекту, але переживання» [5, с. 401]. До того ж письменник наголошує, що в баченні психоаналітиків-новаторів він знаходив підтвердження своїх, нехай ще й не до кінця розвинених думок: «Мені, який не мав ніколи жодного інтересу до нової наукової психології, здається, що в деяких творах Фрейда, Юнга, Штекеля й інших сказано щось нове та важливе, я прочитав їх з живим інтересом і в цілому знаходжу в їхньому погляді на душевний процес підтвердження майже всіх моїх уявлень, створених фантазією й власними спостереженнями. Я бачу вираженням і сформульованим те, що як передчуття та побіжна думка, як несвідоме знання почасти вже належало мені» [5, с. 400].

Вочевидь, ці «побіжні думки» Г. Гессе насамперед стосувалися художньої творчості загалом і літературної творчості зокрема. У цьому переконуємося, читаючи його статтю «Митець і психоаналіз» (1918), у якій зазначено: психоаналіз допомагає митцю пізнати самого себе, усвідомити, «що значить він сам» [5, с. 402], а також досягнути «цінність фантазії, вигадки» [5, с. 401], яка є ключовою для справжнього митця: «те, що в цей момент може бути оцінене як «вигадка», якраз найвища цінність, що потужно нагадує про існування основних людських потреб, так само як і про відносність усіх авторитетних масштабів і цінностей. Митець в аналізі знаходить виправдання самого себе» [5, с. 401].

Психоаналітична практика може привести до досягнення власного несвідомого: «Хто серйозно йде вглиб шляхом аналізу, пошуків душевних першопричин зі спогадів, снів і асоціацій, той постійно знаходить те, що можна визначити приблизно так – «шире ставлення до власного несвідомого». Той переживе теплий, плідний, пристрасний стан рівноваги між свідомим і несвідомим, багато з'ясує такого, що в іншому разі залишиться «в підпіллі» й лише незримо розіграється в снах, на які він не зверне уваги» [5, с. 401].

Шлях самопізнання не є простим, адже психоаналіз «вимагає правдивості щодо себе самого, тієї правдивості, до якої ми не звикли, «учить нас бачити, визнавати, досліджувати й усерйоз приймати те, що ми якраз найуспішніше витіснили, що виштовхнуло в умовах тривалого примусу ціле покоління» [5, с. 401]. Це повертає нас до першооснов, бо «тільки тепер в інтенсивному самовипробуванні аналізу дійсно пережита та просякнута кровоточивим почуттям частина історії розвитку. Повертаючись до прообразів батька й матері, селянина та кочівника, мавпи й риби, люди ніде так серйозно, з таким потрясінням не переживають своє походження, зв'язок між собою й надією, як у серйозному психоаналізі» [5, с. 402].

Крізь цей глибокий самоаналіз, занурення в підсвідоме проступає істинне: «Залишається очевидне, биття серця, і мірою того, як прояснюються страхи, труднощі й витіснення,

у всій чистоті та вимогливості зростає значення життя й особистості» [5, с. 402].

Вплив психоаналізу на творчість Г. Гессе особливо помітний у романах «Деміан», «Степовий вовк» і «Нарцис та Гольдмунд», а втім, він відчувається також в інших творах автора.

Як видно, духовно-естетичні пошуки Г. Гессе зводилися до синтезування східних і західних учень, до їхнього переосмислення. Силу єдності Сходу й Заходу почасти відчуваємо в праці «Бібліотека всесвітньої літератури», де особливо наголошено на існуванні спільного, загальнолюдського в абсолютно різнополюсних, на перший погляд, ученнях: «Поряд з відомою всім нам Біблією я відкриваю нашу бібліотеку фрагментом давньоіндійської мудрості, «Ведантою», тобто «кінцем вед», у формі вибраного з упанишад. Сюди ж поставимо й добірку з «Промов Будди» і не менш важливий «Гільгамеш» <...>. Зі Стародавнього Китаю беремо бесіди Конфуція, «Даодецзін» Лао-цзи й чудові притчі Чжуан-цзи. Цим ми взяли основний акорд усієї людської літератури, що виражає прагнення до норми й закону, яке чудово втілено в Старому Завіті та в Конфуція; пророчий пошук звільнення від зол земного буття, що проголошується індусами й Новим Завітом; володіння таємницями вічної гармонії по той бік суєтного, багатоликого світу явищ; шанування природних і душевних сил в образі богів з майже одночасним знанням або передчуттям того, що всі боги суть тільки символи, що сила й слабкість, торжество та скорбота залежать тільки від людини» [3, с. 101].

Очевидно, що лише тонке й глибоке знання двох глобальних типів культур дає змогу Г. Гессе виокремити подібне та спільне в них, адже насправді сутність світу в його цілісності і єдності: «Істина єдина, хоча її можуть висловити тисячі людей на тисячі ладів. Це – пізнання живого в нас, у кожному з нас, пізнання таємного чарівництва, таємної божественної сили, яку кожен з нас у собі носить. Це – пізнання можливості примирення в цій потаємній точці всіх протиріч, перетворення білого в чорне, зла в добро, ночі в день. Індус називає це «атман», китаєць – «дао», християнин говорить про благодать. Там, де знаходиться це вище знання (як у Ісуса, у Будди, у Платона, у Лао-цзи), там переступаємо певний поріг, за яким слідує диво. Там припинається війна й ворожнеча» [4, с. 36].

Саме тому Г. Гессе є однаково цікавим як для східного читача, так і для західного. Невипадково він був визнаний у 80-х рр. ХХ ст. одним із найбільш читабельних європейських авторів в Америці та Японії за останні сто років [див.: 1, с. 194].

Висновки. Прагнення знайти відповіді на життєво важливі питання, пізнати себе та віднайти гармонію у світі уможливило звернення Г. Гессе до індо-китайських концепцій, ключовими поняттями яких є Дао, інь і ян, Атман і Брагман тощо,

та теорій психоаналізу К. Юнга та З. Фрейда, головні ідеї яких ґрунтуються на осмисленні свідомого й несвідомого. У такому органічному й не менш складному симбіозі східних і західних учень виакцентується унікальна філософія життя письменника, розуміння та знання якої дозволить по-новому прочитати, а отже, й осягнути твори Г. Гессе.

Література:

1. Герман Гессе. «Начало всякого искусства есть любовь» / вст. ст., сост. и примеч. Р. Каралашвили ; пер. А. Михайлова. *Вопросы литературы*. 1978. № 9. С. 194–226.
2. Гессе Г. Детство волшебника. *Hermann HESSE*. URL: <http://www.hesse.ru/books/story/?story=2> (дата обращения: 5.02.2018)
3. Гессе Г. Магия книги: Эссе, очерки, фельетоны, рассказы и письма о чтении, книгах, писательском труде, библиофильстве, книгоиздании и книготорговле / пер. с нем. Москва : Книга, 1990. 238 с.
4. Гессе Г. Письма по кругу / пер. с нем., сост., авт. предисл. и коммент. В.Д. Седельник. Москва : Прогресс, 1987. 400 с.
5. Гессе Г. Художник и психоанализ. *Называют вещи своими именами: Прогр. выступления мастеров запад.-европ. лит. ХХ в.* / сост., предисл., общ. ред. Л.Г. Андреева. Москва : Прогресс, 1986. С. 399–403.

Фока М. В. Духовно-эстетические поиски Г. Гессе сквозь призму восточных и западных учений

Аннотация. В статье исследуются духовно-эстетические поиски Г. Гессе сквозь призму восточных и западных учений. Автор анализирует истоки и причины интереса писателем восточной культурой, особенно индо-китайскими духовными концепциями мироздания, и западными достижениями, в частности теориями психоанализа К. Юнга и З. Фрейда. Знание восточных и западных кодов помогает глубже понять как философию жизни Г. Гессе, так и его творчество.

Ключевые слова: Восток, Запад, Г. Гессе, духовно-эстетический поиск, самопознание, внутреннее «Я», окружающий мир, психоанализ.

Foka M. The spiritual and aesthetic searches of H. Hesse from the perspective of the eastern and western doctrines

Summary. The paper deals with the spiritual and aesthetic searches of H. Hesse from the perspective of the eastern and western doctrines. The author analyzes the origins and causes of the writer's interest in the eastern culture, especially the Indo-Chinese spiritual concepts of the universe, and the western achievements, particularly the psychoanalytic theories by K. Jung and S. Freud. The knowledge of the eastern and western codes helps to understand deeper both the philosophy of life of H. Hesse and his work.

Key words: East, West, H. Hesse, spiritual and aesthetic search, self-knowledge, inner "I", surrounding world, psychoanalysis.